

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

**ЄВРОПА
БЕЗ БАР'ЄРІВ**
громадська організація

Як забезпечити ефективне впровадження новацій у сфері управління кордонами?

Аналітична записка

ГО «ЄВРОПА БЕЗ БАР'ЄРІВ»

КИЇВ 2019

Даний текст створено у рамках додаткових заходів до проекту “Анатомія кордону: громадська оцінка практик перетину кордону України та нормативних новацій” за підтримки Міжнародного фонду Відродження. Висловлені під час заходу думки є особистою позицією авторів і не обов’язково відображають позицію Міжнародного фонду «Відродження»

Вступ

З 2010 року Україна почала адаптувати розроблений у ЄС принцип інтегрованого управління кордонами (ІУК), який передбачає паралельне спрощення легального перетину кордонів і протидію перетинам нелегальним чи загрозливим. Однією з засад ІУК є поняття чотирирівневого контролю, яке розширює розуміння кордону, включаючи в процес контролю заходи у третіх країнах, співпрацю із сусідніми країнами, контроль кордонів і контрольні заходи в межах зони вільного пересування осіб, включаючи нагляд за іноземцями та контроль за їх поверненням.

Після 2014 року безпекові виклики внаслідок агресії Російської Федерації та зобов'язання перед Європейським Союзом, взяті у рамках руху до безвізового режиму, обумовили потребу в масштабних змінах на всіх чотирьох рівнях контролю руху осіб. Відповідальні за цю сферу органи влади України зіткнулися з необхідністю, з одного боку, істотно посилити контроль, а з іншого – зробити його більш демократичним і зручним для мандрівників, які подорожують у рамках закону, до того ж в умовах загроз, з якими система ІУК раніше не стикалася.

Серед найсуттєвіших здійснених чи запланованих реформ – зміни у візово-міграційній політиці, плановане запровадження попереднього повідомлення про намір відвідати Україну (I-II рівні контролю) і запровадження збору біометричних даних на кордоні (III рівень контролю).

Зміни у візово-міграційній політиці

Протягом 2014-2018 років було запроваджено низку новацій у процедурі видання віз для в'їзду до України, які з одного боку пом'якшували візовий режим для країн, які не складають міграційної загрози, а з іншого - посилювали контроль за громадянами Російської Федерації, яких з політичних причин не внесли до списку візових країн, так само, як і за громадянами «країн міграційного ризику». Зокрема, серед новацій варто виділити такі:

- Запроваджено електронні візи (для 46 країн у квітні 2018 року¹, з 01.01.2019 – для 52²³) та візи по прибуттю для громадян 30 країн (скасовано з 1 січня 2019 року)⁴
- Зменшено список «країн міграційного ризику» з 86 до 70, внесено до списку Російську Федерацію⁵
- Відкрито візові центри у 56 країнах, зокрема у країнах, в яких відсутні консульські установи України⁶
- Скорочено терміни оформлення віз (5 робочих днів – термінова, 10 робочих днів - звичайна)

¹ <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/63950-kosulyska-sluzhba-mzsrozpochinaje-oformlennya-jelektronnih-viz-dlya-vjizdu-v-ukrajinu>

² <https://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/entering-ukraine/e-visa>

³ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0071-18>

⁴ <https://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/68675-uvaga-z-01012019-roku-skasovujetytsya-procedura-oformlennya-inozemcyam-u-punktah-propusku-cherez-derzhavnij-kordon-tzv-viz-po-pributtyu-zbilyshujetytsya-tarifna-stavka-konsulyskogo-zboru-za-oformlennya-ta-rozshiryujetytsya-perelik-pidstav-dlya-oformlennya>

⁵ <https://europewb.org.ua/opublikovano-novyj-spysok-krayin-migratsijnogo-ryzyku-yakyj-vklyuchaye-rosiyu/>

⁶ <https://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/consular-news-feed/65567-ukrajina-vidkrivaje-novi-vizovi-centri-za-kordonom>

- Запроваджено можливість проведення особистої співбесіди через засоби відеозв'язку
- Скасовано необхідність надання запрошень, оформлених у Державній міграційній службі України, для в'їзду в Україну з приватною або діловою метою (натомість – нотаріально завірених запрошення фізичних осіб або листи-звернення юридичних осіб)
- Уніфіковано консульський збір на рівні 65 доларів⁷, згодом ціну консульського збору за електронні візи підвищено з 65 до 85 доларів з 01.01.2019⁸

Дані нововведення були покликані, з одного боку, посилити контроль за в'їздом і пересуванням як відповідь на нові безпекові загрози в умовах російської агресії та міграційної кризи в ЄС, а з іншого - привести візово-міграційну політику України до європейського стандарту відкритості і прозорості, серед іншого, усунувши проблеми корупції, затримки у видачі віз та низького рівня сервісу в консульських установах України. Проте у даній сфері залишається кілька системних проблем.

Так, за даними розмов з іноземцями, які оформлювали візу в Україну, проведеними ГО «Європи без бар'єрів» у вересні-жовтні 2018 року, такі недоліки як необґрунтовані відмови, завищена ціна, корупція під час оформлення українських віз продовжують існувати в українській консульсько-візовій практиці.

Серйозним викликом для іноземців з «країн міграційного ризику» є необхідність особисто пройти співбесіду в консульстві. З урахуванням того, що частина з цих країн не мають дипломатичних представництв України, іноземцям доводиться їздити для проведення співбесіди до іншої країни. Звільнено від співбесіди лише громадян «країн міграційного ризику», що мають чинні багаторазові використані візи країн Шенгенської зони, Австралії, Сполученого Королівства, Ірландії, Канади, Нової Зеландії, США або Японії⁹. Запровадження відеоінтерв'ю та відкриття нових візових центрів мають потенціал для вирішення цієї проблеми, однак для точної оцінки впливу цих новацій потрібен польовий моніторинг процесів видачі віз у «країнах міграційного ризику».

Після скасування «віз по приїзду» для Китаю та Індії, громадяни яких становлять значну частку в потоці туристів в Україні, їх не було внесено до переліку країн, для яких можливе оформлення електронної візи¹⁰. Згодом Китай додали до переліку, але електронна віза залишається недоступною для громадян Індії.

Варто також зазначити, що ніяк не було обґрунтовано публічно необхідність підвищення вартості консульського збору на 20 доларів у 2019 році.

Біометричний контроль на кордоні

Імовірно, найсуттєвішою реалізованою зміною в управлінні кордонами в Україні після набуття чинності безвізовим режимом стало запровадження біометричного контролю для іноземців на кордоні.

⁷ <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/56337-uryad-zaprovadiv-novi-pravila-oformlennya-viz-dlya-vjizdu-v-ukrajinu>

⁸ Див. зноски 2,3

⁹ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2017-%D0%BF>

¹⁰ <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/63950-kosulyska-sluzhba-mzsrozpochinaje-oformlennya-jelektronnih-viz-dlya-vjizdu-v-ukrajinu>

Послідовність подій

10 липня 2017 року Рада національної безпеки та оборони ухвалила рішення «*Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, дотриманням ними правил перебування на території України*», яке було введено в дію Указом Президента України №256/2017 30 серпня того ж року¹¹. Документ зобов'язав органи державної влади запровадити низку суттєвих змін у процедурі прикордонного контролю та перетину кордону України, зокрема:

- Фіксацію біометричних даних іноземців і осіб без громадянства на кордоні
- Запуск Національної системи біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства
- Оновлення списку «держав міграційного ризику» та внесення до нього Російської Федерації
- Запровадження механізму попереднього повідомлення іноземцями про намір відвідати Україну
- Запровадження в'їзду іноземців і осіб без громадянства за паспортами з безконтактним електронним носієм

Характерними рисами нового документа були стислі терміни, встановлені для запровадження новацій, непрозорість його імплементації і брак планування, який засвідчили взаємосуперечливі та непослідовні коментарі посадовців центральних органів виконавчої влади. Так, у липні-жовтні 2017 року профільні високопосадовці відповідальних органів влади називали як різні версії того, кого буде стосуватися процедура фіксації біометричних даних, так і різні версії того, як процедура відбуватиметься на практиці. Наприклад, йшлося про те, що відбитки пальців здаватимуть тільки ті іноземці, в кого немає біометричного паспорта, або що їх здаватимуть усі без винятку, або навіть що іноземців, які в'їжджають в Україну, фотографуватимуть¹².

Виконання рішення РНБО вимагало від відповідальних відомств ухвалення низки нормативних документів, які поступово вносили чіткість у нові процедури прикордонного контролю.

13 вересня 2017 року Кабінет міністрів ухвалив *План з організації виконання Указу президента України від 30 серпня 2017 року № 256 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 10 липня 2017 року "Про посилення контролю за в'їздом в Україну, виїздом з України іноземців та осіб без громадянства, дотриманням ними правил перебування на території України"*¹³. Рішення було ухвалено під час відкритого засідання уряду, однак текст Плану так і не було опубліковано. Згідно з доступними в ЗМІ даними, йшлося про визначення відповідальних за реалізацію Плану відомств та доручення внести Росію до списку держав міграційного ризику.

У жовтні 2017 року було затверджено спільний Наказ МЗС, МВС і СБУ «*Про затвердження Вимог до організації роботи з оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через її територію*»¹⁴, який встановив новий список «країн

¹¹ <https://www.president.gov.ua/documents/2562017-22506>

¹² <https://europeweb.org.ua/shho-vidbuvayetsya-z-novym-kontrolem-dlya-gromadyan-rf/>

¹³ <https://www.unn.com.ua/uk/news/1687456-uradi-skhvalyv-plan-orhanizatsii-posylenia-kontroliu-za-vizdom-vyizdom-inozemtsiv>

¹⁴ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1432-17>

міграційного ризику», до якого увійшла Російська Федерація і ще 69 країн (набув чинності у грудні).

27 грудня 2017 року Кабінет Міністрів затвердив *Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства*¹⁵.

На 1 січня 2018 року, за даними Державної прикордонної служби (ДПСУ), було дообладнано сканерами відбитків пальців і автоматизованими робочими станціями (АРМ) всі 157 пунктів пропуску на державному кордоні України та три КПВВ на адмінмежі з окупованим Кримом, у т.ч. доукомплектовано сканерами відбитків пальців 408 автоматизованих робочих місць (АРМ) на I-й лінії контролю, розгорнуто 284 нові АРМ на I-й лінії контролю і 40 – на II-й лінії контролю, а також 423 нові АРМ у залізничних пунктах пропуску¹⁶. Таким чином, всі пункти пропуску через кордон України були обладнані технікою для фіксації біометричних даних.

Процедура фіксації біометричних даних

З 1 січня 2018 року національна система фіксації біометричних даних запрацювала. За перші 6 місяців 2018 року біометричний контроль на українському кордоні пройшли 350 тисяч іноземців, у тому числі 240 тисяч росіян¹⁷. За весь 2018 рік біометричний контроль пройшли понад 650 тисяч іноземців, у тому числі понад півмільйона громадян РФ¹⁸.

На практиці процес контролю відбувається таким чином: співробітники Державної прикордонної служби відбирають у іноземців зразки відбитків 5 пальців лівої або правої руки на стаціонарних пунктах пропуску, і вказівного пальця лівої або правої руки під час мобільного контролю (у поїздах, на борту кораблів або літаків). У подальшому іноземців, які вже пройшли процедуру фіксації, ідентифікують шляхом сканування від одного до 4-х пальців однієї з рук¹⁹. Згідно з даними попереднього дослідження «Європи без бар'єрів», фіксація триває недовго, і переважно не впливає на загальну тривалість проходження контролю²⁰. Водночас дана тема потребує глибшого вивчення і подальшого дослідження процедури на найбільш завантажених пунктах пропуску на кордоні з РФ.

Як пояснили «Європі без бар'єрів» у ДПСУ, іноземці можуть відмовитися від проходження біометричного контролю, але це означатиме для них автоматичне потрапляння на другу лінію контролю (співбесіда і поглиблений контроль), після якої їм можуть відмовити у в'їзді в Україну. При цьому дана процедура не описана у Наказі МВС про порядок проведення контролю другої лінії від 14.05.2018²¹.

Під біометричний контроль можуть підпадати не тільки громадяни з «країн міграційного ризику», але й громадяни інших держав за наявності у прикордонників підозри щодо ризиків порушення законодавства з їхнього боку. Для прикладу, за результатами опитування іноземців на кордоні між Україною та країнами ЄС у квітні-травні 2018 року про свій досвід надання біометричних даних заявили 19 іноземних респондентів із 776, що

¹⁵ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-%D0%BF>

¹⁶ Відповідь АДПСУ на запит

¹⁷ http://mvs.gov.ua/ua/news/14656_Vadim_Troyan_Klyuchovim_zavdanniyam_prikordonnikov_povna_gotovnist_do_vidnovleniya_kontrolyu_nad_derzhavnim_kordonom_FOTO_VIDEO.htm

¹⁸ <https://europewb.org.ua/kordon-2019-osnovni-mesedzhi-pres-konferentsiyi/>

¹⁹ Відповідь АДПСУ на запит

²⁰ <https://europewb.org.ua/anatomyia-ukrayinskogo-kordonu-nezalezhnij-monitoryngovyj-zvit/>

²¹ <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0869-18>

склало 2% від вибірки. Серед них - громадяни Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії, Росії, Австрії і Болгарії²². Варто звернути увагу, що питання відбору громадян країн не міграційного ризику, поведінка яких вважається ризикованою, є також законодавчо неврегульованим, що може сприяти появі зловживань.

Попри вже усталену практику, процес фіксації біометричних даних функціонує без нормативного забезпечення, окрім внутрішніх рекомендацій Державної прикордонної служби. Відомо, що станом на вересень 2018 року ДПСУ було розроблено проект нормативного акта МВС *«Про затвердження Порядку фіксації (зняття, збору) біометричних даних іноземців та осіб без громадянства під час прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон та здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення і примусового видворення з України»*, який перебував на міжвідомчому погодженні Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ (МВС), Служби безпеки України, Міністерства закордонних справ (МЗС), Державної міграційної служби (ДМС), Національної Поліції, Служби зовнішньої розвідки України²³. До ухвалення документа в ДПСУ відмовилися надати для ознайомлення його текст. Відповідний документ має не тільки законодавчо закріпити процедуру зняття відбитків пальців, а і дати відповіді на такі відкриті питання, як процедура контролю іноземців після відмови у фіксації біометричних даних або умови проведення біометричного контролю для громадян країн ЄС та інших країн, що не складають, згідно з офіційним визначенням, «міграційної загрози» для України.

Механізм попереднього повідомлення про намір відвідати Україну

Крім запровадження фіксації біометричних даних, рішення РНБО від 10 липня 2017 року передбачало також створення механізму попереднього повідомлення іноземцями про намір відвідати Україну, питання етапності запровадження якого мали бути опрацьовані у двомісячний строк.

Попри це, лише у березні 2018 року іншим рішенням РНБО (*«Про невідкладні заходи з нейтралізації загроз національній безпеці у сфері міграційної політики»* від 1 березня 2018 року²⁴) було встановлено перелік заходів щодо запровадження даного механізму. Уряд мав у місячний термін підготувати зміни до двох законів - *«Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства»* та *«Про прикордонний контроль»*, - які б урегулювали запровадження стосовно іноземців і осіб без громадянства, з «держав міграційного ризику» механізму попередньої перевірки підстав для в'їзду в Україну з використанням електронного повідомлення про намір відвідати Україну». Також уряд мав затвердити план заходів з реалізації Стратегії державної міграційної політики України, який би запровадив даний механізм.

*«План заходів на 2018 – 2021 роки з реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року»*²⁵ було ухвалено Урядом 28 серпня 2018 року. Останнім 46-м пунктом у ньому зазначено запровадження механізму попереднього повідомлення для іноземців з «країн міграційного ризику», передусім громадян РФ, які планують відвідати Україну. Забезпечити роботу механізму мали МЗС, ДПСУ, ДМС і МВС протягом 2018 року.

²² <https://europewb.org.ua/anatomyia-ukrayinskogo-kordonu-nezalezhnyj-monitoryngovyj-zvit/>

²³ Відповідь АДПСУ на запит

²⁴ <https://www.president.gov.ua/news/prezident-uviv-u-diyu-rishennya-rnbou-pro-nevidkladni-zahodi-46538>

²⁵ <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-na-20182021-roki-shchodo->

13 грудня 2018 року було зареєстровано урядовий законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення контролю за в'їздом в Україну іноземців та осіб без громадянства»²⁶, який передбачає кілька суттєвих змін у трьох законах - віднесення до підстав для перетину кордону «попереднього повідомлення про намір відвідати України» для громадян «країн міграційного ризику», запровадження норми про надання біометричних даних під час оформлення віз, встановлення Кабміном «в інтересах національної безпеки» «особливих вимог до рівня захисту паспортних документів іноземців та осіб без громадянства, які в'їжджають в Україну».

Фактично через півтора року після ухвалення рішення про створення в Україні системи попереднього повідомлення майже нічого не відомо про механізм її функціонування, немає публічно доступних проектів системи (судячи з динаміки, можна припустити, що і непублічних теж).

Зокрема, залишається невідомим, з яких джерел фінансуватиметься розробка вартісних ІТ-рішень, необхідних для запуску такої системи і її подальшого утримання. Для прикладу, в країнах, де працюють системи попереднього повідомлення про в'їзд – Австралії (ЕТА), США (ЕСТА), Канаді (еТА), реєстрація є платною, що дозволяє компенсувати витрати. В Австралії це 20 австралійських доларів (близько 400 гривень), у Канаді – 7 канадських доларів (близько 150 гривень), у США – 14 доларів (близько 390 гривень). Платною має бути і європейська система попереднього повідомлення ETIAS, запуск якої заплановано на 2021 рік – 7 євро (220 гривень) за реєстрацію, яка буде дійсною 3 роки.

Крім того, рішення РНБО та розроблений Кабміном законопроект щодо механізму містять ще одну фундаментальну відмінність від світової практики. Системи Австралії, ЄС, США і Канади спрямовані на іноземців, що мають право безвізового в'їзду, і навпаки, не спрямовані на власників віз.

Україна натомість планує запровадити таку систему не просто для візових країн, а для країн, громадяни яких для отримання української візи вже проходять особливо суворий контроль. Зараз, за українським законодавством, громадяни «країн міграційного ризику» повинні а) пройти особисту співбесіду в українському консульстві (навіть якщо консульство є тільки в іншій країні), б) проходять перевірку СБУ та інших органів безпеки в) заповнюють імміграційну картку г) після отримання візи вони здають відбитки пальців на кордоні. У разі запуску української системи попереднього повідомлення, ці іноземці будуть змушені іще й заповнювати анкету попереднього повідомлення про в'їзд.

Суворі візові вимоги не стосуються громадян лише двох країн із 70 у списку «міграційного ризику» - нещодавно внесені туди Росія та Киргизстан мають безвізовий режим з Україною, і відповідно, не проходять перших двох фільтрів, пов'язаних з отриманням візи.

З цієї точки зору для України більш доцільним виглядає запровадити попереднє повідомлення про в'їзд для громадян «безвізових» країн, які під час більшості поїздок в Україну проходять лише один етап контролю під час перетину кордону. Це дозволило б посилити контроль щодо іноземців, які оминають фільтри консульських установ, водночас не поставивши перед ними надмірних перепон, у тому числі щодо громадян Росії і Киргизстану, які єдині серед країн «міграційного ризику» не отримують українські візи для короткострокових поїздок. Також у перспективі це б спростило інтеграцію української

---

²⁶ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65129

системи з європейською ETIAS, що з'явиться на порядку денному у разі набуття Україною статусу кандидата на приєднання до ЄС або Шенгенської зони.

Висновки

Опинившись перед новітніми і масштабними викликами у сфері безпеки, Україна була змушена адаптувати контроль над в'їздом іноземців до нових умов, посиливши його, зокрема, щодо громадян Російської Федерації і «країн міграційного ризику».

Запровадження **біометричного контролю** на кордоні України стало наймасштабнішою зміною в управлінні кордонами після запровадження безвізового режиму з ЄС. Попри вже усталену і доволі успішну практику нового контролю, ухвалення рішень щодо його запровадження відбувалося в непрозорий спосіб, без публічного обговорення і в стислі терміни, що призвело щонайменше до некоректної репрезентації новацій у публічному просторі з боку посадовців українських органів влади.

Залишається відкритим питання, чи варто виносити на публічне обговорення всі важливі безпекові питання в умовах викликів, з якими зіткнулася Україна. Однак варто пам'ятати, що принцип публічності закладено у чинній Концепції інтегрованого управління кордонами, що містить пункти про посилення демократичного цивільного контролю над суб'єктами ІУК та розширення участі інститутів громадянського суспільства в процесах, пов'язаних з ІУК.

Запровадження **системи попереднього повідомлення** про намір відвідати Україну станом на початок 2019 року значно «відстало» від визначеного рішенням РНБО від 1 березня 2018 року графіку, що, імовірно, пояснюється складністю та масштабністю поставлених завдань. Досі залишається невідомим, як фінансуватиметься нова система. Крім того, у тому формулюванні, в якому дана новація представлена в рішенні РНБО, вона несе ризики запровадження надлишкового контролю щодо більшості цільової аудиторії, яка й так підпадає під жорсткий візово-консульський контроль (окрім громадян Російської Федерації та Киргизстану, які оминають консульські фільтри). Водночас громадяни десятків інших країн, у тому числі країн, що зазнають суттєвого впливу Росії, мають право безвізового в'їзду, під час якого контроль проводиться тільки на лінії кордону. З огляду на це, можливо, закладену в відповідних рішеннях РНБО і урядовому законопроекті концепцію системи попереднього повідомлення варто переорієнтувати з «країн міграційного ризику» на «безвізові» країни за прикладом Австралії, США, Канади та ЄС.

Паралельно з посиленням контролю Україна запровадила низку змін у своїй **консульсько-візовій практиці**, що спростили поїздки для громадян візових країн – запровадила електронні візи, уніфікувала консульський збір, відкрила низку візових центрів, уможливила співбесіду через відеозв'язок, що особливо актуально для держав, де немає українських консульських установ. Попри це, іноземці продовжують свідчити про прояви корупції та недружності з боку консульсько-візової системи України, а громадяни «країн міграційного ризику» залишаються з цієї точки зору особливо вразливою категорією. Для об'єктивної оцінки стану справ і подальшого вдосконалення візова практика України потребує систематичного вивчення за зразком моніторингу консульських установ Шенгену, який проводився в Україні у 2010-2017 роках²⁷.

²⁷ <https://europewb.org.ua/monitoring-vizovoyi-praktiki-yes/>